

R E V I **S** T A

Cercles

D'HISTÒRIA

C U L T U R A L

13

SETEMBRE
2010

UNIVERSITAT DE BARCELONA

U

B

Cercles

R E V I S T A
D ' H I S T Ò R I A
C U L T U R A L

13

.....

2010

Miscel·lània

Coordinació

GIOVANNI C. CATTINI

Publicacions i Edicions

U

UNIVERSITAT DE BARCELONA

B

SUMARI

EDITORIAL

- El GEHCI, un projecte consolidat d'història cultural** 6
GEHCI

TEMES

- Catalanisme i construcció simbòlica. Qüestions generals i un cas particular: el noucentisme targarí (1898-1936)**..... 9
Joaquim Capdevila i Capdevila

- Les biblioteques populars de la Mancomunitat: un projecte polític i un projecte bibliotecari** 44
Teresa Mañà Terré

- «Nosaltres els Catalans del Nord». Une histoire de l'identité roussillonnaise à l'âge des nations** 61
Nicolas Berjoan

El «catalanisme» a la Catalunya del Nord (1918-dècada dels setanta)	81
<i>Òscar Jané; Eric Forcada</i>	

Il mito garibaldino nell'orbita del Fascismo	95
<i>Fabrizio Soriano</i>	

ESPAIS

Unes notes sobre les identitats a la Catalunya contemporània	107
<i>Xavier Filella</i>	

Notas sobre la historia intelectual argentina entre 1983 y la actualidad	113
<i>Paula Bruno</i>	

Les elits locals en una societat en transformació. El cas d'Aix-en-Provence al segle XIX	134
<i>David Cao Costoya</i>	

MONOGRAFIES I RECERQUES

La Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País durant la primera meitat del segle XIX: origen, organització i principals línies d'actuació	151
<i>Pol Dalmau i Palet</i>	

Utilitat i obrerisme a la Catalunya del segle XIX (1868-1898)	169
<i>Eduard Pagès Ruiz</i>	

Gonçal de Reparaz, intel·lectual errant	183
<i>Xavier Anta</i>	

Un reto desconocido de Joan Peiró i Belis: integrar cooperativismo, cultura y revolución social	201
<i>Miguel Garau</i>	

IN MEMORIAM

Pere Anguera i Nolla, historiador	221
<i>Josep Maria Roig Rosich</i>	

RESSENYES

<i>Catalan Historical Review</i>, la nova revista de l'IEC	225
<i>Albert Balcells</i>	

Reivindicació de la complexitat	229
<i>Òscar Costa</i>	

<i>AUTORS</i>	235
----------------------------	------------

<i>NORMES DE PRESENTACIÓ</i>	239
---	------------

EDITORIAL

El GEHCI, un projecte consolidat d'història cultural

GEHCI

Aquest 2010 representa un any especial, ja que celebrem el vintè aniversari de la fundació del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals (GEHCI). El GEHCI va néixer precisament el curs 1989-1990, quan Jordi Casassas va organitzar un seminari amb un grup d'estudiants de darrer curs per ampliar i aprofundir llurs coneixements, i va dedicar un ampli espai també als diferents corrents historiogràfics, dels quals es privilegià el corrent de la nova història cultural, aleshores minoritària en el món universitari català.

Des d'aleshores, el GEHCI s'han anat consolidant institucionalment com a grup adscrit al Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, i ha rebut el reconeixement de grup d'excel·lència de la Generalitat de Catalunya amb projectes I+D finançats pel Ministeri de Ciència i Tecnologia, i s'ha projectat internacionalment gràcies a la creació de la Xarxa d'Història Cultural de la Mediterrània, de la qual s'han fet una dotzena llarga de trobades internacionals fins ara.

Voldriem remarcar que l'últim trimestre de 2009 es va publicar el treball Les identitats a la Catalunya contemporània (Barcelona, Galerada, 2009), coordinat per Jordi Casassas. Aquest treball recull la tasca investigadora centrada en el projecte I+D amb el títol Política e identidad. La construcción de los discursos identitarios en la Europa contemporánea: el caso de Cataluña, projecte que va centrar els estudis i els seminaris del GEHCI en el període

2005-2008. Aprofitant l'avinentsa de l'aparició d'aquest treball, el lector podrà trobar en aquest número de Cercles una reflexió sobre el tema de les identitats a càrrec de Xavier Filella, que va centrar una sessió del seminari del nostre grup de recerca.

Pel que fa al període 2009-2011, el GEHCI gaudeix d'un projecte I+D amb el títol La gran confrontación entre democracia y dictadura: los efectos de la Guerra Civil y el Franquismo en la cultura política de Cataluña y Baleares (1936-1960). D'una manera o altra, aquest projecte el podem considerar la continuació de l'anterior sobre les identitats. Vèiem aleshores que les identitats contemporànies es formulen dinàmicament, però amb una intensitat especial en els moments de més tensió, agressió exterior o conflicte.

Per altra banda, com que des de sempre la nostra recerca ha tingut vocació d'integrar-se en l'europea circumdant (tant temàticament com per plantejaments i centres d'interès), entenem el nostre tema de recerca com una especificitat del gran drama europeu dels anys centrals del segle XX, d'una importància capital en la formulació dels grans pressupòsits cultural-polítics que utilitzem fins als nostres dies. En aquest marc, vam decidir convocar un seminari internacional, que vam titular expressament La gran confrontació entre democràcia i dictadura, i que es va celebrar dies 19 i 20 de març de 2010. La nostra intenció és reflexionar sobre els diferents plans en què es va moure la comprensió dels esdeveniments i poder elaborar un estat de la qüestió sobre la historiografia d'alguns països de l'arc mediterrani, com França, Itàlia, Grècia, Portugal i Espanya/Catalunya/Balears, i de com es van rebre i van interpretar aquests fenòmens dictatorials entre els anys 1920 i 1960 (més l'extensió dels nous revisionismes). Aquest seminari compta amb l'aportació de destacats especialistes internacionals com els professors: Paul Aubert (Université de Provence Aix-Marseille I), Mauro Canali (Università degli Studi di Camerino), Jordi Casassas (Universitat de Barcelona), Fernando Catroga (Universidade de Coimbra), Giovanni C. Cattini (Universitat de Barcelona), Rui Luís Vide de Cunha Martins (Universidade de Coimbra), Elio d'Auria (Università degli Studi della Toscana), Antoni Marimon (Universitat de les Illes Balears), Javier Muñoz Soro (Universidad Complutense de Madrid), Carles Santacana (Universitat de Barcelona) i Sebastià Serra (Universitat de les Illes Balears).

Aquests elements i els vint anys de vida del GEHCI són la prova fefaent de l'energia que anima el grup a continuar i profunditzar en el tema de la història cultural i dels intel·lectuals. Des d'aquesta perspectiva, aquest nou Cercles que el lector té a les mans, és un número miscel·lani que té com a trait d'union el prisma de la història cultural, en què tenen cabuda estudis i reflexions sobre polítiques culturals, identitats locals i nacionals, cultures polítiques i mediadors culturals amb un horitzó que va més enllà del context català i espanyol. El lector podrà veure en les pàgines següents les heterogènies i valuoses aportacions que provenen d'un conjunt d'especialistes reconeguts i vinculats a diferents universitats (Universitat de Barcelona, Universitat de Lleida, Universitat Rovira Virgili, Universitat de Provença, Universitat de Buenos Aires i Universitat L'Orientale de Nàpols) i també de joves investigadors que ofereixen les seves primerenques i significatives aportacions en el camp de la història cultural. Tanquem aquest número recordant la trajectòria del prolífic historiador reusenc Pere Anguera, que ens va deixar prematurament el gener de 2010.

TEMES

Les biblioteques populars de la Mancomunitat: un projecte polític i un projecte bibliotecari

Teresa Mañà Terré

UNIVERSITAT DE BARCELONA

ABSTRACT

Les biblioteques populars o públiques que impulsà la Mancomunitat de Catalunya, creades a imatge i semblança de les pioneres biblioteques anglosaxones, foren un model innovador dins del panorama bibliotecari d'Espanya. Al seu èxit contribuï tant la figura d'Eugeni d'Ors, responsable del projecte inicial que establí com havien de ser les biblioteques i quina havia de ser la formació del personal a l'Escola de Bibliotecàries, com la de Jordi Rubió, director de la Biblioteca de Catalunya, que el succeí com a director de la xarxa de biblioteques que implantà definitivament un sistema bibliotecari a Catalunya.

Paraules clau: biblioteques populars, biblioteques públiques, obra cultural de la Mancomunitat, Eugeni d'Ors, Jordi Rubió.

ABSTRACT

The popular or public libraries which were promoted by the Mancomunitat de Catalunya, created in the image and likeness of the pioneer anglosaxon libraries, became an innovative model within the panorama of Spanish libraries. Eugeni d'Ors contributed much to that success. He was the person responsible for the initial project who established how the libraries would be along with the training of personnel at l'Escola de Bibliotecàries. Another person who contributed to its success was Jordi Rubió, director of the Biblioteca de Catalunya (the Library of Catalonia), who succeeded Eugeni d'Ors as the director of the network of libraries and who finally established a library system in Catalonia.

Key words: popular libraries, public libraries, cultural work of the Mancomunitat, Eugeni d'Ors, Jordi Rubió.

Presentació

En aquest article es presenta un resum de la tesi titulada *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya*, presentada al Departament de Biblioteconomia de la Universitat de Barcelona el juliol de 2005 i publicada en gran part en el llibre del mateix títol el 2007.¹

És, per tant, una investigació que té més a veure amb la biblioteconomia que amb la història: la meua recerca no posa l'accent en la Mancomunitat sinó en les seves biblioteques. Tot i que el període de gestió de la Mancomunitat comprèn des del 1914 fins al 1925, les biblioteques creades per aquest organisme van néixer i es van desenvolupar en l'etapa de 1918 a 1922: el 1918 s'inauguraren les quatre primeres a Valls, Sallent, Olot i les Borges Blanques; el 1919, la de Canet de Mar; el 1920, la del Vendrell, i el 1922, les darreres a Pineda i Figueres. En total, vuit biblioteques repartides en cinc anys, encara que de manera desigual, en tot el territori: tres a la província de Barcelona, dues a Girona, dues més a Tarragona i només una a Lleida.

Per a qui no conegui la història de les biblioteques públiques al nostre país, em limitaré a apuntar que el panorama bibliotecari en aquell primer terç del segle XX era d'absoluta penúria: només hi havia les biblioteques universitàries i les patrimonials i algun intent meritori de biblioteca oberta i destinada a un públic general, com era la Biblioteca Arús. La Mancomunitat, en la seva tasca de millorar la formació i la cultura del país, encomanà a Eugeni d'Ors la creació d'un sistema de biblioteques públiques, un sistema que es demostrà tan eficaç que ha estat la base de l'actual sistema bibliotecari del país. Ors dissenyà el projecte tenint ben present quin era el model —el de les biblioteques públiques anglosaxones— i, quan dimití de les seves responsabilitats, Jordi Rubió, director de la Biblioteca de Catalunya, en fou el responsable, les normalitzà i convertí les biblioteques de Catalunya en un referent per a la professió a la resta d'Espanya.

¹ La tesi es pot consultar en la base de dades de *Tesis en xarxa*: <http://www.tdx.cat/TDX-0524106-163611>. La referència del llibre és: T. MAÑÀ, *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (1915-1925)*, Lleida, Pagès Editors, Diputació de Barcelona, 2007. Es pot trobar un resum de la investigació a l'article: «La creació de les biblioteques populars de la Mancomunitat», *L'Avenç història dels Països Catalans*, núm. 314 (juny 2006), p. 46-49.

La recerca, doncs, intentava no tan sols ampliar i aprofundir un aspecte de la història cultural del país que sovint ha quedat bandejat per altres iniciatives de la Mancomunitat de més pes o de més projecció, com les escoles o la formació superior, sinó sobretot mostrar com eren d'innovadores les biblioteques catalanes creades en aquest període, tant pel seu funcionament com per la seva organització en xarxa.

La recerca sobre aquestes biblioteques va tenir com a base, en gran part, als arxius de set de les vuit biblioteques estudiades (la biblioteca de Borges Blanques va ser destruïda durant la guerra i se'n va perdre tota la documentació llevat del diari dels anys 1920-1925 conservat a l'arxiu de la Biblioteca de Catalunya). Aquesta documentació, essencialment, és:

1) Llibre de registre: llibre en què s'anoten en ordre correlatiu els volums ingressats a la biblioteca. Aquest llibre permet estudiar el fons amb què es constituïen les biblioteques, quins títol i autors i en quines llengües s'oferien als lectors.

2) Diari de la biblioteca: report escrit per la directora de la biblioteca en què se'ns mostra el dia a dia, des dels problemes administratius amb l'ajuntament fins a les preocupacions pels lectors i les seves lectures.

3) Correspondència. A les biblioteques es conserva la correspondència rebuda, però també en molts casos, la còpia de la correspondència enviada. Tot i que majoritàriament es tracta de cartes de caràcter administratiu i de tràmit (llibres rebuts, comandes de material), les cartes revelen els dubtes professionals.

4) Estadístiques de préstec. Fulls estàndards en què s'anotava el nombre de lectors que diàriament agafaven llibres en préstec i la quantitat de llibres prestats i de quines matèries.

5) Registre de lector. Llista de persones inscrites a la biblioteca amb indicació de la professió.

A aquest material s'ha d'afegir la consulta de l'arxiu històric de la Diputació, que conserva tota la documentació de la Mancomunitat, i l'arxiu de la Biblioteca de Catalunya, que pel fet que el seu director, Jordi Rubió, era també el de la xarxa de biblioteques, conserva documents d'aquest període.

La font de la qual s'han extret més dades, però, són els anuaris, la publicació que recollia l'activitat duta a terme per les biblioteques durant el període d'un any i contenia, bàsicament, les dades estadístiques i les memòries

que redactaven les bibliotecàries sobre el balanç anual o sobre temes de reflexió suggerits per la direcció.² La publicació dels anuaris, iniciativa de Jordi Rubió, començà el 1922. El segon volum, de l'any 1923, encara fou editat per la Mancomunitat, però un cop liquidada aquesta institució, s'aturà. Amb la dictadura de Primo de Rivera, que comportà el desmembrament de la xarxa, les biblioteques passaren a dependre de les diputacions provincials respectives, i per aquest motiu, l'any 1924 no es publicà cap anuari. Les dades corresponents a l'any 1924 s'afegiren al volum de 1925, amb al qual cosa es publicà un sol volum que corresponia als anys 1924-1925, editat en castellà per la Diputació Provincial de Barcelona, que inclogué únicament les memòries de les biblioteques de la província de Barcelona: Sallent, Canet i Pineda. Tot i així, en el resum estadístic s'hi sumaren també les xifres de moviment de públic i llibres de les biblioteques de les altres províncies: Valls, Olot, Figueres, les Borges Blanques i el Vendrell. La inclusió d'aquestes dades és una important excepció que es manté en tots els anuaris d'aquesta època de disgregació i que permet seguir de manera regular i continuada l'evolució dels serveis de les biblioteques catalanes. Aquest fet ens demostra, un cop més, la concepció que les biblioteques havien de formar part d'un únic sistema, malgrat que es trobessin separades administrativament i geogràficament per motius polítics.

Les biblioteques de la Mancomunitat: un projecte polític i un projecte bibliotecari

Les biblioteques de la Mancomunitat són importants tant per raons polítiques com per raons bibliotecàries. Pel que fa a la importància política, hem de tenir present que les biblioteques formen part d'un projecte de país i responen a l'ideari noucentista en què es fonamenta la Mancomunitat, un projecte que té com a finalitat modernitzar el país i augmentar el nivell cultural i d'instrucció de la població per enfortir el projecte catalanista. Aquestes biblioteques eren una peça més en la construcció d'un país modern, culte i català. La Mancomunitat comptava amb una classe política i dirigent

² Per a l'estudi dels anuaris remetem a: T. MAÑÀ, *Les biblioteques populars a Catalunya a través dels seus anuaris (1922-1936)*, Barcelona, Facultat de Biblioteconomia i Documentació, Universitat de Barcelona, Diputació de Barcelona, 2001.

que desitjava situar Catalunya a un nivell europeu de servei en uns moments en què la meitat de la població era analfabeta. En aquest sentit, les biblioteques se situen al mateix nivell que altres propostes per a la millora social i cultural de la població.

Prat de la Riba, el primer president de la Mancomunitat, per tal de realitzar el seu ambiciós programa, demanà la col·laboració dels polítics i dels intel·lectuals del país. I, en l'àmbit de biblioteques i de l'educació superior, encomanà a Eugeni d'Ors l'articulació del projecte, que presentà l'any 1915, un any després que es constituís la Mancomunitat. Dissortadament, Prat de la Riba no arribà a inaugurar cap de les biblioteques tan desitjades, ja que morí l'agost de 1917.

A partir de la primera inauguració, que tingué lloc només tres anys després que s'aprovés el projecte d'Ors, el 1918, aquestes biblioteques es convertiren en un símbol polític i nacionalista i això també explica que fossin acollides amb tant d'entusiasme pels municipis. La col·locació de les primeres pedres dels edificis (i més endavant, les inauguracions) es converteixen en un acte de reivindicació nacionalista, com deixen veure els titulars entusiastes de la premsa local, en aquests dues mostres de Valls i Figueres:

«La que avui es soterra a Valls és molt més que la primera pedra d'un edifici: és el primer graó de l'escala ideal que ha de portar el poble tot de Catalunya fins les altes llums.» (La Crònica de Valls, 28 d'octubre de 1916)

«En col·locar-se la primera pedra de la biblioteca popular, Figueres exalta el seu patriotisme i la seva ciutadania. Figueres fa vots per l'Autonomia íntegra i completa de Catalunya.» (Empordà Federal, 21 de desembre de 1918)

El fet que de 1915 a 1918 es fessin les convocatòries, les resolucions dels concursos i les obres de construcció de les quatre primeres biblioteques mostra l'impuls del projecte i l'entusiasme dels municipis. L'embranchida inicial s'alentirà en els anys posteriors per problemes econòmics, però aquestes biblioteques significaran per a la Mancomunitat un instrument d'autoafirmació i de propaganda nacionalista que gràcies a la personalitat política de Prat de la Riba, els dots de lideratge d'Ors i la capacitat d'organització de Rubió, esdevindrà tot un èxit.

Des del punt de vista de la biblioteconomia, les biblioteques de la Mancomunitat són les primeres biblioteques modernes de l'Estat espanyol. En

aquell moment, primer terç del XX, el panorama bibliotecari de Catalunya (i de tot Espanya per extensió) era desolador. Les úniques biblioteques públiques eren les biblioteques provincials, que disposaven sobretot dels fons de la desamortització, fons patrimonials, històrics, que no prestaven documents, que tenien restriccions a l'entrada de les dones i no disposaven de personal format. Per als estudiants, hi havia les biblioteques de les universitats, rònegues, tristes i fredes.³ Hi havia moltes altres biblioteques populars, del poble i per al poble: ateneus, associacions, parròquies, gabinets de lectura, però totes funcionaren de manera independent i en molts casos tingueren una vida curta i atzarosa.⁴

Les biblioteques de la Mancomunitat respondran a un model de biblioteca pública moderna: seran les primeres a Espanya creades a imatge i semblança de les biblioteques anglosaxones, de les quals incorporaran no solament les tècniques, sinó sobretot el caràcter i la raó de ser d'una biblioteca pública: el concepte de servei obert a la comunitat.

Aquestes biblioteques que creen i implanten Ors i Rubió són innovadors dins del panorama català i espanyol, però no són noves. Així ho reconeix Rubió:

«La organización de estas bibliotecas se hizo teniendo en cuenta más el modelo angloamericano que el francés.»

I ho matisa quan afegeix:

«[...] aquí no podíamos esperar, como en Inglaterra y los Estados Unidos, que fuese la iniciativa particular quien crease estas bibliotecas en las poblaciones. Era necesario, por tanto, hacer partir la fundación de las bibliotecas de una iniciativa de gobierno, de una iniciativa central, pero al mismo tiempo darles toda la flexibilidad, toda la relación con el ambiente en que se mueven y de que disfrutaban las fundaciones de bibliotecas inglesas o norteamericanas.»⁵

³ Sobre els precedents de les biblioteques populars vegeu: Mònica BARÓ; Teresa MAÑÀ, «Eugeni d'Ors i les biblioteques: una aproximació a partir del Glossari», *BiD: textos universitaris de Biblioteconomia i Documentació*, 12 (juliol 2004). <http://www.ub.es/biblio/bid/12baro.htm>. [Consulta: maig 2010].

⁴ Aquestes biblioteques han estat àmpliament estudiades per: Montserrat COMAS, *Lectura i biblioteques populars a Catalunya (1793-1914)*, Barcelona, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. (Textos i estudis de cultura catalana; 84).

⁵ Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «Las bibliotecas de la Mancomunidad», dins: Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Sobre biblioteques i biblioteconomia*, Barcelona, Departament de

Aquestes biblioteques tenien uns edificis acollidors, de nova construcció, amb una gran sala per llegir i una sala de conferències per a altres activitats educatives i culturals; obrien en horaris amplis i diversificats, matí, tarda i vespre, els dies festius i adaptant l'horari a les necessitats i hàbits de cada població; oferien tota mena de lectures —llibres, revistes i diaris— per a adults i possibilitats d'endur-s'ho a casa gràcies al préstec a domicili que per primera vegada s'implantà a Espanya; disposaven de seccions específiques per als infants amb un espai específic, llibres adequats i activitats pròpies per a ells, com l'hora del conte. Les biblioteques eren totalment gratuïtes, amb el personal i els fons pagats per la Mancomunitat, que s'havia fet càrrec també de la construcció de l'edifici en un solar cedit pel municipi, el qual es comprometia a mantenir-lo i a contractar el personal de vigilància.

Aquestes biblioteques s'organitzaven, com les biblioteques model, amb els llibres col·locats en prestatgeries de lliure accés —fins aleshores els llibres de les biblioteques es trobaven o bé tancats en armaris o bé en magatzems— i amb sistemes de classificació per matèries que permetessin als usuaris localitzar un llibre autònomament, segons la distribució. Eren unes biblioteques, en paraules de Rubió, *«pensades més per als lectors que per als llibres»*.

A més, encara que d'una manera molt incipient, les biblioteques de la Mancomunitat són el primer sistema bibliotecari d'Espanya, entenen com a sistema una xarxa coordinada, amb una estructura nodular, amb serveis compartits d'adquisició de llibres, catalogació uniforme, instruments de control i avaluació: una xarxa formada per unes biblioteques sucursals de la Biblioteca de Catalunya, coordinades i dirigides des d'una única central tècnica. En el model anglosaxó, les xarxes de biblioteques són municipals, dins de la mateixa ciutat; en el nostre cas, la base territorial s'amplia al país: una central, que és la Biblioteca de Catalunya, i unes sucursals, que són les biblioteques populars de cada població. Com a peces d'un sistema, les biblioteques es beneficien dels serveis compartits, com la compra de llibres, que permet obtenir millors condicions, els programes de conferències i activitats formatives per als lectors, la publicació de les guies de lectura —seleccions de

llibres— que elaborava una biblioteca i després es distribuïen a totes les altres, o el préstec de llibres entre biblioteques i de la Biblioteca de Catalunya

El lideratge d'Eugeni d'Ors i el rigor de Jordi Rubió

El projecte de la Mancomunitat va recibir gràcies, en gran part, a la capacitat dels responsables i a la preparació del personal que se'n féu càrrec. Les biblioteques tingueren dues etapes diferenciades de gestió, una primera sota la responsabilitat d'Eugeni d'Ors (1915-1919), que, posteriorment, fou substituït per Jordi Rubió (1920-1925).

Quan Prat de la Riba demanà a Ors un projecte per a la implantació de biblioteques populars a Catalunya, Ors presentà un document que recollia la tradició anglosaxona pel que fa a l'organització bibliotecària, però absolutament innovador pel que fa a la formació professional del personal.

El «Projecte d'acord presentat a l'Assemblea de la Mancomunitat en la tercera reunió, celebrada el 26 de maig de 1915, sobre la instal·lació a Catalunya d'un sistema de biblioteques populars»⁶ és un document dens, més aviat breu, en el qual s'articula el que serà el sistema bibliotecari de Catalunya, des de la dependència orgànica de la Biblioteca de Catalunya, els graus de biblioteques segons els habitants de la població, fins a la formació dels professionals que se n'hauran de fer càrrec. Aquest projecte consta de dotze apartats sense numerar; els nou primers tracten de l'organització del sistema i només els tres darrers fan referència a la formació del personal. El Projecte se sustenta en tres aspectes essencials per a tota biblioteca: els edificis, els fons i el personal.

Els edificis

A un nou concepte de biblioteca correspon un nou concepte d'edifici. Per aquest motiu, Ors recomana que les instal·lacions de les biblioteques siguin de nova planta, pròpies i independents:

«Creiem que totes les biblioteques populars que creï la Mancomunitat han d'instal·lar-se en edificis especials, propis... construïts de planta. Res

⁶ El text fou publicat al *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 2 (1915), p. 122-133, i reproduït posteriorment a *Anuari de les biblioteques populars* (1922), p. 75-89. Les referències de pàgines corresponen a aquesta edició.

d'instal·lacions vergonyoses i ambigües en racons de municipis, d'edificis oficials, vells, mig enrunats, polsosos. Res de promiscuïtats amb oficines burocràtiques o amb instituts que no donen gaires senyals de vida. La instauració del sistema de biblioteques populars ha de representar el començ d'una vida nova en els pobles de Catalunya i això ha de produir-se amb una puresa i amb un allunyament respecte als contactes de la vida vella.» (p. 80)

I així recomana que les biblioteques «es presentin isolades, voltades només d'aire i vegetació». Aquest emplaçament reforça la imatge —tan cara a Ors— de la biblioteca com un temple de cultura al qual cal peregrinar,⁷ tot i que comporta les queixes sovintejades de les bibliotecàries quan han de desplaçar-se als seus llocs de treball, a les fosques, per camins solitaris i, de vegades, amb inclemències de fred o pluja.

Els edificis no podien ser espectaculars ni ampul·losos a causa dels costos, però eren edificis emblemàtics; aconseguien atreure per l'elegància i l'aspecte clàssic que els donava un aire noble, una imatge que perdurà al llarg dels anys i les identificà. A alguns, però, els edificis no els semblaven tan distingits, com és el cas d'Alexandre Galí, que opina que aquest model «era un petit edifici bibelot, d'un neoclàssic aigualit».⁸

Els fons

«El catàleg d'una biblioteca popular és un instrument pedagògic.» (*Projecte*, p. 82) Aquesta frase d'Ors resumeix perfectament la funció educativa que s'atorgava a la biblioteca. Calia triar bons llibres, adequats, ben seleccionats i comprar-los, perquè era —i és— la manera de garantir la qualitat del fons. Per aquest motiu, les biblioteques només poden acceptar donatius en metàl·lic:

«L'acceptació de donatius en llibres és una de les causes que tantes biblioteques rudimentàries de Casinos o altres que coneixem esdevinguin mortes, abandonades, sense cap utilitat. S'hi acumulen publicacions

⁷ Les biblioteques de Valls, Canet i Sallent es troben en passejos que porten a santuaris o ermites. En temps de la gestió de Rubió, els edificis del Vendrell, Pineda i Figueres es construïren en ubicacions més cèntriques.

⁸ Alexandre GALÍ, «Biblioteques populars», *Biblioteques populars i moviment literari*. Llibre XI d'*Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya: 1900-1936*, Barcelona, Fundació Galí, 1984, p. 21.

anodines, vils fulletons, opuscles miserables, memòries financeres il·legibles, presents d'autors grafòmans, tot el material, en fi, de cap interès. Tota aquesta escombraria omple els armaris... I en poc temps la biblioteca resta convertida en una establa d'Augies que solament un nou Herakles podria netejar i ordenar» (p. 83)

Perquè no sigui així, Ors i Rubió seleccionen de manera rigorosa el fons de les biblioteques, uns 1.500 documents de diverses tipologies per a tots els públics: novel·les i monografies per a adults, contes per a infants, diaris d'informació i diaris polítics, revistes femenines, partitures de música... En el període inicial, la tria de títols respon a un criteri més personal, amb un nivell de vegades excessivament elevat per a la població a qui va dirigit, com per exemple l'abundància d'obres en francès a la biblioteca de Sallent. Rubió farà una tria més equilibrada i més a l'abast, tot i que mantindrà aquesta visió elitista: la biblioteca ha de ser un instrument per educar i elevar el nivell cultural de la població.⁹ En aquest sentit s'expressa en el davantal de l'anuari de 1927 en comentar les lectures del públic:

«La austera actitud de los que condenan como un lamentable extravío la afición a la lectura de novelas, resulta pedante, y, lo que es peor, contraproducente, en una biblioteca que, por su carácter, ha de acoger a toda clase de lectores. Pero claro está que nuestras bibliotecas ni pueden ni deben adquirir todo lo que el público pide en este ramo de libros... Una biblioteca es un instrumento de cultura, y poca o ninguna eficacia tendrá el maestro que anduviera a remolque de sus discípulos.» (Anuario de las bibliotecas populares, 1927, p. 6)

El personal

El personal és la pedra de toc d'aquestes biblioteques. El projecte ja preveia l'any 1915 la creació de l'escola per a la formació del personal, aspecte totalment innovador en els sistemes bibliotecaris.¹⁰

⁹ Sobre aquest tema recomanem consultar: Jordi LLOBET, *Lectura i biblioteques populars: model de col·lecció i lectura a les Biblioteques Populars de la Mancomunitat de Catalunya: 1918-1922*. Tesi presentada al Departament de Biblioteconomia de la Universitat de Barcelona l'any 2008. Disponible a: <http://www.tdx.cat/TDX-0721108-132611>.

¹⁰ Tots els aspectes relatius a l'Escola de Bibliotecàries i a la formació del personal

El personal era només femení, cosa que garantia, com exposava Ors en aquest apartat del Projecte (p. 85-87), que fos «*de primer ordre i ben triat*», preparat i, sobretot, amb una gran vocació i entusiasme per la feina. Ors les anomena «*futures missioneres de l'obra de la civilitat a Catalunya*» i les forma, gairebé personalment, a l'Escola de Bibliotecàries amb una preparació tècnica i una preparació de cultura general en humanitats que les «*situï per damunt de la mitjana i que representi un nivell elevat de fina selecció*». Eren, i se sentien, unes escollides. Ors, amb previsió i encert, diposita en elles tota la confiança per al bon èxit de l'obra de les biblioteques populars:

*«Esperem que arribarem a formar un nucli femení veritablement selecte, una aristocràcia de la intel·ligència i de la conducta. Esperem que l'esperança que Catalunya ha col·locat en les seves Bibliotecàries i en les seves futures Biblioteques populars no serà defraudada.»*¹¹

Cobraven poc, treballaven molt (horaris de cada dia i de festius) i amb condicions desfavorables (manca de calefacció, problemes de subministrament d'aigua i llum), estaven allunyades de la família, els amics i de qualsevol activitat cultural, tan preuada per elles. Es per això que Rubió, l'any 1920, en fer-se càrrec de la xarxa, reclama millors condicions per al seu personal:

*«Les bibliotecàries han donat proves de que senten l'ascetisme de la vocació, però no oblidem que aquest esperit de sacrifici que tot ho inflama en les primeres promocions que es consagren a una obra, acaba per esmorteir-se si s'oblida que la carn és flaca.»*¹²

Gràcies a les bibliotecàries, totes elles formades a la mateixa escola i amb els mateixos mestres, la xarxa incipient de la Mancomunitat va conservar els lligams en temps de la dictadura de Primo de Rivera, per reunir-se de nou en temps de la República en una xarxa única i, durant els llargs anys del franquisme, va mantenir l'esperit que les havia caracteritzat.

Si Ors fou important per a les biblioteques, encara ho fou més Rubió. Ors les creà i Rubió les organitzà en un sistema: dictà normes i reglaments, recollí estadístiques, homologà processos; en definitiva, n'establí les bases professionals.

han estat estudiats a fons a: Assumpció ESTIVILL, *L'Escola de Bibliotecàries: 1915-1939*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1992.

¹¹ Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, capsa 500, Report sobre l'organització i primera actuació de l'Escola Superior de Bibliotecàries, 15 de gener de 1916.

¹² Arxiu de la Diputació de Barcelona, Lligall 3.735, exp. 2, doc. 235, 8 de juny de 1922.

Quan Ors, a l'inici de 1920, després d'un desafortunat incident derivat de la inauguració de la biblioteca de Canet i per un desacord d'idees polítiques amb Puig i Cadafalch, aleshores president de la Mancomunitat, dimití dels seus càrrecs i al cap de poc temps s'exilià a Madrid, Rubió es féu càrrec de les biblioteques, com una responsabilitat derivada de la direcció de la Biblioteca de Catalunya que ja tenia des de 1914. La preparació tècnica del personal de les bibliotecàries havia estat, però, des dels inicis, responsabilitat de Rubió, com a professor de les assignatures tècniques i de pràctiques de totes elles a l'Escola de Bibliotecàries. Per garantir un sistema homogeni en el funcionament de totes les biblioteques, Rubió, poc després de ser nomenat per al càrrec, creà la Central de Biblioteques Populars, des de la qual es donava suport tècnic a les biblioteques, recollia les estadístiques i es publicaven els anuaris. La Central serví, no tan sols per garantir la unitat de mètodes i serveis, sinó també per donar entitat de cos a les bibliotecàries que treballaven soles i lluny de les altres companyes.

Rubió, a més, elaborà un reglament i unes instruccions, instruments per a la gestió de les biblioteques. El reglament es referia, sobretot, a qüestions relatives a aspectes laborals del personal, mentre que les instruccions exposaven tots els processos tècnics de funcionament de les biblioteques, des del sistema de classificació fins al detall de quina lletra calia fer en les fitxes del catàleg. Tots aquests processos i tècniques, apresos de la biblioteconomia d'aquell moment, resultaren tan eficaços i vàlids que han estat utilitzats, només amb lleus modificacions, en les nostres biblioteques fins als anys vuitanta del segle XX, en què es van començar a substituir els processos manuals per processos automatitzats.

Un cop dissolta la Mancomunitat l'any 1925, la xarxa de biblioteques es disgregà en les quatre diputacions provincials i Rubió dirigí, exclusivament, les de la província de Barcelona, però tutelà a títol personal la resta i, fins i tot, inclogué les seves dades estadístiques en els anuaris fins al 1930, en què, amb la instauració de la República, reprengué la direcció de la reunificada xarxa de biblioteques populars.

Des de la perspectiva de la distància, podem aventurar que la desaparició d'Ors potser no fou bona per a la intel·lectualitat catalana, però la incorporació de Rubió sí que ho fou per a les biblioteques. El paper de Rubió fou menys lluit, més en la reraguarda —per exemple, no tenia cap presència

pública en les inauguracions— i atent a la vida quotidiana de les biblioteques. La seva feina és d'organització: adaptar les tècniques, crear una central de suport a la gestió i bastir un sistema amb criteris de funcionament unificats. Diguem que Ors fa la feina de portes enfora i Rubió, de portes endins. I entre tots dos s'aconseguí l'equilibri i l'èxit.

L'èxit de públic: lectors i lectures

Les biblioteques de la Mancomunitat van tenir una gran acceptació des del moment que es van obrir. A l'èxit hi contribuí tant un espai agradable com la facilitat de l'ús amb l'accés lliure als prestatges i la possibilitat que qualsevol persona —home, dona o nen— tenia d'usar la biblioteca i els seus serveis en un horari ampli i adequat. Aquest èxit queda reflectit en les estadístiques d'usuaris i d'usos de la biblioteca que les biblioteques elaboraven.

Aquestes estadístiques es feien des del primer dia d'obertura de la biblioteca, en uns fulls preparats per a aquesta finalitat, que, mensualment, les directores havien de remetre a la direcció. Les estadístiques eren l'instrument d'avaluació de les biblioteques, a partir de les quals es podia demostrar l'acollida que tenia el servei, comparar amb altres serveis estrangers i justificar les inversions en noves biblioteques o ampliacions de fons i locals. En les estadístiques d'ús de la biblioteca s'anotaven les persones que entraven a la biblioteca a llegir o consultar —es distingien homes i dones i, a partir de 1920, també s'incorporà una columna per comptar els nens— i els llibres que consultaven. Les dades del préstec —quants usuaris i quants llibres— s'afegiren també a les estadístiques de cada biblioteca a partir del moment que s'implantà aquest servei a cada una.

El nombre d'usuaris de les biblioteques populars no va ser, d'entrada, un nombre espectacular, però va augmentar gradualment any rere any: d'una freqüència relativa diària, en tant per mil, sobre la població, entorn de l'1,5, es passà al 8 per mil en algunes biblioteques. Tot i això, el resultat era lluny del que Rubió desitjava:

«Els promedys estan molt lluny dels que es consideren normals en els països de cultura normal, ja que en les biblioteques municipals angleses es calcula que un 12,50 per mil de la població les visita diàriament. Però aquesta desproporció ha de servir-nos d'exemple i estímul. Som al principi d'una obra i no hem d'enganyar-nos sobre el camí que ens queda a fer per a

rescabalar el temps perdut. Per altra banda, no s'ha d'oblidar que la Biblioteca és un instrument que pressuposa certa cultura en el qui hagi d'utilitzar-la, i que en contra de l'analfabetisme, la Popular, per ben dotada i dirigida que sigui, sols pot lluitar d'una manera indirecta. I ja se sap que molts dels qui en el cens apareixen sabent llegir i escriure, són pràcticament analfabets i incapaçs de trobar interès en una lectura.»¹³

Pel que fa a la quantitat de lectors, després d'un comportament irregular, els primers anys el nombre tendeix a estabilitzar-se, com es pot veure en el quadre següent:

Taula: Lectors anuals (1919-1924)

<i>Biblioteca</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>	<i>1923</i>	<i>1924</i>
Valls	5.933	8.185	8.661	7.275	7.446	7.316
Olot	3.157	3.408	4.880	5.187	5.329	5.848
Sallent	3.766	3.414	4.868	4.096	4.722	5.582
Les Borges Blanques	3.041	3.258	5.143	4.625	7.158	6.501
Canet	-	5.895	5.017	5.883	8.247	10.188
El Vendrell	-	-	11.348	12.426	11.874	12.517
Pineda	-	-	-	5.020 (1)	4.526	6.121
Figueres	-	-	-	7.757(2)	12.957	11.894

(1) Oberta el 25 de juny

(2) Oberta el 2 de juliol

Aquestes dades sobre l'assistència de públic a les biblioteques s'han de matisar tenint en compte el públic infantil. Així ho apunta Rubió, que a partir de 1920 demana a les bibliotecàries que comptin separadament l'assistència dels nens, *«d'altra manera, ens formariem una idea equivocada del grau d'eficàcia de cada biblioteca»*.¹⁴ Evidentment, és una idea encertada, ja que els nens igualaren o superaren els adults en la majoria de biblioteques, excepte

¹³ Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 3.735, exp. 2, «Resum estadístic», 15 de març de 1921.

¹⁴ *Ibidem*.

a Valls i Olot, les quals Rubió considera que revelen un grau de cultura més elevat en la població. De tota manera, sobre la quantitat de nens no se'n dol sinó que opina que ells són les futures generacions:

«Si els petits que avui les omplen no perden l'amor a la Biblioteca i l'afecció a llegir adquirida en la infantesa esdevé en ells un hàbit, veurem en anys successius com augmenten progressivament les xifres dels lectors adults i tindrem una prova palpable de l'eficàcia educadora de l'acció de la Biblioteca.»¹⁵

Els nens tenien uns hàbits d'assistència a la biblioteca molt regulars; normalment, hi anaven en sortir d'escola, al matí o a la tarda, i els diumenges al matí; de tota manera, en arribar a l'edat hàbil per guanyar un jornal, cap als onze o dotze anys, deixaven d'assistir-hi, perquè les seves famílies els posaven a treballar. Només els nois que estudiaven es mantenien com a usuaris de la biblioteca. Els nois consideraven la biblioteca com una segona llar i hi feien tota mena d'activitats: estudiaven, llegien, copiaven versos, miraven gravats, dibuixaven... S'ha de tenir en compte, en fer el recompte del públic infantil, que, moltes vegades, els nens assistien en grups escolars a les activitats o que tenien activitats setmanalment; per tant, és normal que el nombre augmenti amb facilitat.

Pel que fa al públic adult, majoritàriament provenia de les classes populars i treballadores, amb un nombre molt superior d'homes en la lectura a sala. Les dones eren, més aviat, usuàries del préstec, per raons òbvies: disposaven de menys temps per anar a la biblioteca, i en cas de tenir-lo, tampoc no deuria ser gaire ben vist passar-se l'estona llegint; en canvi, el préstec els oferia l'oportunitat, no solament de dedicar-hi l'estona que volguessin, sinó també de llegir el que desitgessin. Les ocupacions dels lectors que assistien a la biblioteca eren variades i responien a la composició del poble o ciutat en què es trobava la biblioteca. El primer lloc l'ocupava el públic popular —obriers, gent d'ofici que treballaven per compte propi, pagesos i mestresses de casa—; en segon lloc, estudiants de batxillerat i alguns titulats, sobretot mestres, i el tercer lloc pertocaria a ocupacions més benestants —comerciants i propietaris.¹⁶

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Aquest aspecte ha estat estudiat a: T. MAÑÀ, «Lectura i públic lector a les Biblioteques Populars», *Item*, 14 (gener-juny de 1994), p. 21-36. També hi fa referència Francesc ESPINET, «Les biblioteques a Catalunya, 1888-1939», dins *Josep Fontana: història i projecte social*, Barcelona, Crítica, 2004, p. 1482-1492.

El recinte de la biblioteca —silenciós, polit i bufó— segurament deuria resultar per als obrers un espai que imposava respecte; així ho anota la bibliotecària de Valls en la memòria de l'Anuari de 1922: «*Ni un sol [obrer] hi compareix mai no solament net i endreçat sinó que fins i tot endiumenjat. Tal és el respecte que l'obrer vallenc guarda a la Biblioteca.*» (p. 9-11). A més, com que en desconeixien el funcionament, temien molestar la bibliotecària demanant-li un llibre; en parlar de la timidesa dels lectors, la bibliotecària de Pineda transcriu la frase que més sent: «*Però si el té que buscar, doni'm el que vulgui.*» (p. 37). Els infants, en canvi, no sembla que tinguessin el mateix respecte per la institució, com es desprèn dels comentaris de la bibliotecària de Canet, que després que un noi s'insolenti amb ella, «*desafiant-me, com si parlés amb un company de taverna*», manté una entrevista amb el pare i afirma: «*Es comprèn perfectament que el fill sigui com és.*» (Arxiu de la Biblioteca de Canet, Diari, 5 i 11 de gener de 1921).

Els costums i les festes influïen en l'afluència a la biblioteca. Els diumenges al matí hi anava més gent que els dies de cada dia, però en gran part era degut al públic infantil que assistia a la biblioteca en gran quantitat, possiblement perquè era una de les poques coses que podia fer la canalla els dies festius. El diumenge també era dia de forasters i visitants, molt d'ells acompanyats de veïns de la població que ensenyaven la «seva» biblioteca i explicaven amb satisfacció, davant l'admiració dels seus oients, que podien endur-se llibres a casa «sense pagar».

La vida de les biblioteques responia totalment al ritme de la localitat; les festes locals o les activitats del poble alteraven l'assistència a la biblioteca de tal manera que no és estrany que les bibliotecàries consignessin aquests fets en els diaris: al Vendrell, els dilluns la gent no va a la biblioteca perquè hi ha cine, i a Figueres, quan vénen les festes de la Santa Creu hi ha moltes fires i cavallets que n'allunyen els jovenets. El públic dels dies feiners era variable, tant en nombre com en persones, tot i que el nucli bàsic es mantenia fidel. Durant els mesos d'estiu, les biblioteques de la costa —Canet i Pineda— és quan estaven més animades, gràcies a la presència de la colònia estiuenca, que comprenia no sols la de la població, sinó la de les poblacions properes, com Arenys o Sant Pol, en el cas de la biblioteca de Canet.

Malgrat les activitats per difondre les biblioteques —visites, xerrades, cursets, anuncis a la premsa local—, encara eren molt desconegudes. Per a la

població, era un equipament nou, del qual no tenien cap mena d'experiència, ja que a les poblacions petites, a diferència de les ciutats, no existia cap mena de biblioteca i, per tant, desconeixien tot allò que els podia oferir. Segurament, hi havia entre els lectors, a més del respecte pel recinte i l'actitud reverencial davant del coneixement que hem apuntat anteriorment, un cert recel a gaudir, per primera vegada, d'uns serveis gratuïts i per a tothom, com anota la bibliotecària de Pineda a l'Anuari dels anys 1924-1925:

«Tengo la completa convicción de que las estadísticas sumarían mucho más si todos los vecinos de Pineda se hiciesen cargo y tuviesen noción de la gran utilidad que les reportaría la asistencia a la Biblioteca. Son todavía bastantes los habitantes de Pineda y pueblos limítrofes que creen que tanto el pedir libros a domicilio como el frecuentar la Biblioteca no son servicios gratuitos; otros suponen que solo sirve para niños, y otros, en fin, que los únicos que pueden concurrir a la Biblioteca son las personas más o menos instruidas y de posición.» (p. 57)

En el mateix sentit es manifesta la bibliotecària d'Olot en la memòria anual:

«Crec que és un deure nostre el de procurar que cada dia sigui més limitat aquest nombre de persones [que desconeixen la biblioteca], posar tot el nostre esforç, aprofitar tots els mitjans de propaganda que estiguin a la nostra mà perquè no hi hagi ni una sola llar, i, a ser possible, ni un sol individu que desconegui l'obra de les Biblioteques Populars.» (p. 25)

Malgrat que el resultat estava lluny de les dades que Rubió prenia com a referència, que, d'altra banda, corresponien a biblioteques que disposaven de fons més abundants i de més punts de servei, les nostres biblioteques van tenir una bona acceptació, resultat que es podia preveure pel sol fet d'oferir, gratuïtament, a les classes amb menys poder adquisitiu, llibres i revistes per llegir en un espai condicionat i obert a tothom sense cap restricció.

En resum, podem dir que les biblioteques populars són el resultat d'un projecte innovador que aconseguí implantar-se gràcies a una meticulosa planificació, una direcció capacitada i un personal degudament preparat. Aquesta sortosa i encertada concentració d'elements favorables permeté no tan sols l'establiment d'un sistema bibliotecari en el període de 1915 a 1925, sinó que aquest sistema perdurés al llarg dels anys i fos la base i el precedent de l'actual sistema bibliotecari a Catalunya.